Liivi keel

See artikkel vajab toimetamist. *(Detsember 2015)*
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Liivi_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Liivi keel (*līvõ kēļ*, *rāndakēļ*) on läänemeresoome keelte lõunarühma kuuluv keel, ajalooliselt liivlaste emakeel.

Liivi keelt on kõneldud praeguse Läti maa-alal mõlemal pool Liivi lahte. Idapoolsete Salatsi liivlaste keel hääbus 19. sajandil. Kuramaa liivi keelt kõneldakse tänapäevani. Viimane liivi keelt emakeelena rääkinud inimene suri 2013. aastal[2]. Teise keelena räägib liivi keelt Lätis umbes 20 inimest[1]. Kokku on registreerinud ennast liivlaseks ametliku Läti statistika järgi 200 inimest[3].

Nimetust rannakeel (*rāndakēļ*) kasutasid Kuramaa liivlased. Kuramaa liivi keelt jaotatakse idamurdeks ja läänemurdeks. Kirjakeeleks on kujunenud idamurre, reeglina õpetatakse seda ka ülikoolides.

Uurali keelkonna kõigile keeltele omaselt on liivi keel soovõrdne, selles puudub grammatiliselt sugu.

liivi keel (līvõ kēļ, rāndakēļ)	
Kõneldakse	Lätis
Piirkonnad	Põhja-Euroopa
Kokku kõnelejaid	umbes 20[1]
Keelesugulus	uurali keeled soomeugri keeled soome-permi keeled läänemeresoome keeled **liivi keel**
Ametlik staatus	
Ametlik keel	-
Keelekoodid	
ISO 639-2	fiu (teised soomeugri keeled)
ISO 639-3	liv (http://www.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=liv)

Liivi keele leviala Lätis aastatel 1100 ja 1900.

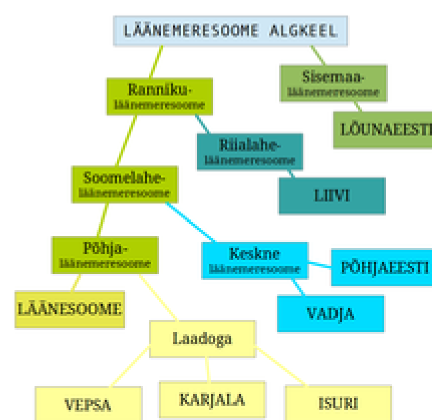
Sisukord

Klassifitseerimine ja ajalugu

Lingvistide seiskohad liivi keele paiknemisest läänemeresoome keelepuul on aja jooksul muutunud. Esimesena soome-ugri keelte suguluse kohta käiva teooria esitanud Otto Donner (aastal 1879) paigutas liivi keele teistest läänemeresoome keeltest sama kaugel kui lapi (saami) keele. Eemil Nestor Setälä (1917) järgi jagunesid läänemeresoome keeled edela- (liivi, eesti, vadja) ja kirdeharuks. Heikki Ojansuu (1922) arvates kuulus esimesse ka läänesoome keel. Lauri Kettuneni (1940) mudelis olid algkeele järglased ida- ja lääneharu, viimane lahknes omakorda liivi, põhjaeesti ja häme keelteks, kusjuures liivi ja põhjaeesti segunemisel olevat tekkinud lõunaeesti keel. Lingvistilisi näiteid oma oletuste kinnituseks ta ei esitanud. Paul Ariste (1956) pooldas Setälä kaksikjaotust.[4]

Arvo Laanesti (1972) järgi jaotuvad läänemersoome keeled keskuseks ja astmevahelduse toimimisalast välja jäänud perifeeriaks, viimasesse kuuluvad liivi ja vepsa keeled. Terho Itkoneni (1972) keelepuul on läänemeresoome algkeelel kolm järglast ning liivi keel kuulub koos eesti ja vadja keelega ühte neist. Eino Koponeni (1991) keeleandmeid mittekasutava täpsustuse järgi on sellel rühmal kaks otsest järglast: *muinasliivi* ja *muinaseesti*. Paul Alvrel (1973) kuulub liivi keel ühte rühma põhjaeesti ja läänesoomega. See Peipsist idas paiknenud rühm olevat lahknenud siis, kui liivlaste esivanemad rändasid edelasse, ülejäänud aga järvest põhja poolt möödudes läände. Pekka Sammallahti (1977) väitel lõhenes läänemeresoome algkeel, kust lõunaeesti keel oli juba eraldunud, põhjaläänemeresoomeks ja lõunaläänemeresoomeks, viimane hargenes omakorda liivi, põhjaeesti, edelasoome keelteks. Kalevi Wiiki (1996) kohaselt jagunes algkeel ranniku- ja sisemaamurdeks, rannikumurre omakorda hämeks ja põhjaeestiks, kusjuures viimane hõlmas ka hilisemat liivi keelt. Temagi ei kasuta oma oletuste põhjendamiseks keeleandmeid.[4]

Tiit-Rein Viitso (1978, 2008) analüüsi kohaselt on algkeele järglaskolmik *ugala* (ehk lõunaeesti), liivi ja *neeva* (ülejäänud), kus liivi keel võis olla nii esimene kui teine lahkneja, aga võib-olla ka pärineda liivi ja ugala ühisest keelejärgust.[5] Osaliselt Viitso tööle põhinev Petri Kallio (2014) peab kõige põhjendatumaks varianti, kus liivi keel (täpsemalt sellele eelnenud vorm *riialahe-läänemeresoome*) on teine läänemeresoome keeleühtsusest lahkneja pärast lõunaeesti (*sisemaa-läänemeresoome*) keelt. Lahknemise põhjustajaks peab ta alates 2. sajandist aset leidnud tüüpiliste tarandkalmete levikut Ranniku-Eestist Sise-Eestisse ja Põhja-Lätti.[6] Arheoloog Valter Lang, kes lähtub Kallio seisukohtadest, ei näe arheoloogilises aineses liivi keele varast lahknemist märkivaid muutusi, kuna omanäoline liivi arheoloogiline kultuur ilmus alles 10. sajandil. Samas arvab ta, et keele- ja kultuurimuutus ei pidanudki käima käsikäes, ja liivi keele varane eraldumine on siiski tõenäoline juba sellepärast, et Koiva jõgikond, Väina alamjooks ja Põhja-Kuramaa oli kogu 1. aastatuhande jooksul ülejäänud läänemeresoome keelealast suhteliselt eraldatud.[7]

Liivi keele paiknemine läänemeresoome keelepuul Petri Kallio ja Valter Langi järgi

Liivi keel on pikalt arenenud balti keelte kõrval, seetõttu on tal nendega märkimisväärseid ühisjooni. Eriti läti keelega on olulised vastasikused mõjutused. Tiit-Rein Viitso hinnangul paistab liivi keel veel olevat olnud eraldi kontaktis nii Eesti ja Soome lääneranniku murrete kui ka lõunaeesti ning isegi vepsa-lüüdi-lõunakarjala alaga.[8]

Petri Kallio dateerib liivi algkeele, st kunagise ühtse liivi keele, mis polnud veel Kuramaa ja Salatsi murreteks jagunenud, aastasse 1500+-100. Ta põhjendab seda asjaoluga, et 13. sajandi alguse Henriku Liivimaa kroonika liivi keelenäited olevat selgelt lahknemisest varasemast perioodist, Thomas Hiärne 1665. aastast pärinev liivi sõnaloend aga tähistavat hiljuti murreteks jagunenud keelt.[9] Valter Lang seostab liivi keele kaheks murdeks jagunemist 14.–16. sajandil toimunud Kuramaa rannakülade liivistumisega ning murrete täienemisega hiliste eesti ja läti laenudega.[10]

Tähestik

Liivi kirjakeele tähestikus on 45 tähte, see on kombinatsioon eesti ja läti tähestikust. Liivi tähestikus leidub tähti, mida pole eesti ega läti tähestikus, näiteks Ǟ (pikk Ä) ja Ȭ (pikk Õ).

a A, ā Ā, ä Ä, ǟ Ǟ, b B, d D, ḑ Ḑ, e E, ē Ē, f F, g G, h H, i I, ī Ī, j J, k K, l L, ļ Ļ, m M, n N, ņ Ņ, o O, ō Ō, ȯ Ȯ, ȱ Ȱ, (ö Ö), (ȫ Ȫ), õ Õ, ȭ Ȭ, p P, r R, ŗ Ŗ, s S, š Š, t T, ţ Ţ, u U, ū Ū, v V, (y Y), (ȳ Ȳ), z Z, ž Ž

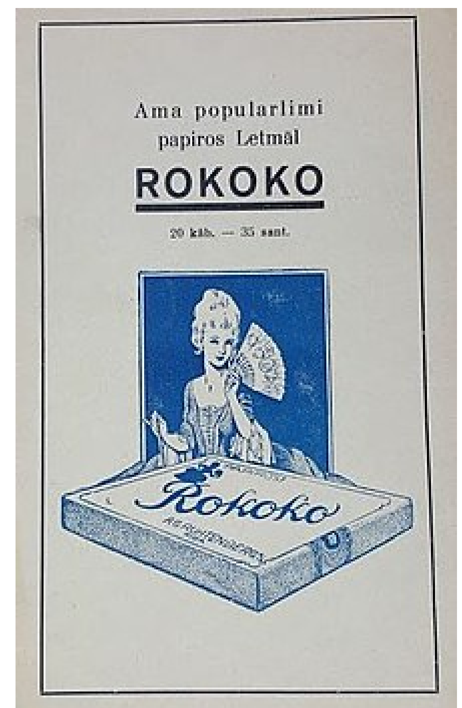
Sulgudes toodud tähed esinevad ainult võõrnimedes ja/või on nende kasutamisest tänapäeval loobutud (ö, ȫ ja y, ȳ).

NB! Tehnilistel põhjustel, näiteks kui kirjutusmasinal pole kõiki vajalikke tähti või arvutitarkvara ei võimalda kõigi tähtede kasutamist, on kasutatud mitmeid lihtsustusi või asendusi. Näiteks ḑ asemel d' või ǟ asemel ä'.

Hääldus

Kriips (¯) tähe peal märgib pikka täishäälikut: *Ēstimō* (Eestimaa), *pū* (puu). Pikad kaashäälikud märgitakse sõna keskel kahe tähega, sõna lõpus ühe tähega: *kim* (kümme). Märk (¸) tähistab palataliseeritud kaashäälikut: *tūļi* (tuuline). Õ täht järgsilpides märgib Õ ja A vahepealset häälikut: *pȭzõz* (põõsas). Punkt O tähel (Ȯ) märgib madalat Õ-häälikut: *vȯn* (õnn). Kuni 1995. aastani märgiti seda häälikut O või Õ tähega.

Rõhk on sõna esimesel silbil. Sõnades esineb kolme tüüpi silbiintonatsioone: ühtlane, katkendlik ja langev. Katkendlik ja langev intonatsioon võivad eristada tähendust.

Liivikeelne paberossireklaam ajast enne Teist maailmasõda: "Kõige populaarsem pabeross Lätis: Rokoko. 20 tk – 35 santiimi."

Asesõnad

Isikulised asesõnad

Ainsus			
	1Sg *mina*	**2Sg *sina***	**3Sg *tema***
Nominatiiv	minā / ma	sinā / sa	tämā / ta
Genitiiv	min	sin	täm
Daativ	minnõn	sinnõn	tämmõn
Translatiiv-Komitatiiv	minkõks	sinkõks	tämkõks
Partitiiv	mīnda	sīnda	tǟnda
Inessiiv	minsõ	sinsõ	tämsõ
Elatiiv	minstõ	sinstõ	tämstõ
Illatiiv	minnõ(z)	sinnõ(z)	tämmõ(z)

Mitmus			
	1Pl *meie*	2Pl *teie*	3Pl *nemad*
Nominatiiv	mēg	tēg	ne
Genitiiv	mäd	täd	nänt
Daativ	mäddõn	täddõn	näntõn
Translatiiv-Komitatiiv	mädkõks	tädkõks	näntkõks
Partitiiv	mēḑi	tēḑi	nēḑi
Inessiiv	mēši	tēši	nēši
Elatiiv	mēšti	tēšti	nēšti
Illatiiv	mēži	tēži	nēži

Kolmekeelne (läti, liivi, inglise) teeviit Kolka ninal

Näitavad asesõnad

	Ainsus *see*	Mitmus *need*
Nominatiiv	se	ne
Genitiiv	sīe	nänt
Daativ	sīen	näntõn
Translatiiv-Komitatiiv	sīekõks	näntkõks
Partitiiv	siedā	nēḑi
Inessiiv	sīesõ	nēši
Elatiiv	sīestõ	nēšti
Illatiiv	sīezõ	nēži

Keelenäiteid

Tēriņtš!
Tere!
Jõvā ūomõg! / Jõvvõ ūomõgt!
Tere hommikust!
Jõvā pǟva! / Jõvvõ päuvõ!
Tere päevast!
Tienū!
Tänan!
Pōlaks!
Palun!
Vȯndzist Ūdtāigastõ!
Head uut aastat!
Tämpõ um pūolpǟva
Täna on laupäev
ikš, kakš, kuolm, nēļa, vīž, kūž, seis, kōdõks, īdõks, kim
üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme

LIVONIAN. (Courland, Russia.)
Eastern dialect.

Meie Isa palve idaliivi murdes (1905)

Meie Isa palve idaliivi murdes (1870)

Uurimislugu

Liivi keelt on teaduslikult uurinud teiste hulgas soome keeleteadlased Lauri Kettunen, Lauri Posti ja Kalevi Wiik, eesti keeleteadlased Eduard Vääri, Tiit-Rein Viitso, Tõnu Karma, Karl Pajusalu, liivi keeleteadlane Valts Ernštreits ning Eberhard Winkler ja Tor Tveite. Liivi rahvaluulet on kogunud ja uurinud Oskar Loorits (liivlaste seas tuntud kui Valdapǟ).

Meie Isa palve lääneliivi murdes (1905)

Meie Isa palve lääneliivi murdes (1870)

Vaata ka

- Liivimaa
- Viktor Berthold
- Grizelda Kristiņ
- Liivi kirjandus
- "Liivi-eesti-läti sõnaraamat"

Viited

1. unesco.org (http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/) välja otsitud 20.12.10
2. Kanadas suri viimane emakeelne liivlane (http://www.fennougria.ee/index.php?id=28552). FennoUgria, 03.06.2013, välja otsitud 08.05.2014
3. baltics-course.com (http://www.baltic-course.com/eng/baltic_news/?doc=3215) välja otsitud 20.12.10
4. Tiit-Rein Viitso (2008). "Läänemeresoome sugulus" (lk 71–91). Raamatus: Tiit-Rein Viitso. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 71, 76–79
5. Tiit-Rein Viitso (2008). "Eesti keele päritolust" (lk 17–24), "Läänemeresoome esimese silbi õ ajalugu" (lk 46–63), "Läänemeresoome sugulus" (lk 71–91). Raamatus: Tiit-Rein Viitso. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 20, 57–59, 61, 90
6. Petri Kallio (2014) The Diversification of Proto-Finnic (https://www.academia.edu/10172149/The_Diversification_of_Proto-Finnic). Kogumikus: Joonas Ahola ja Frog (toimetajad), "Fibula, Fabula, Fact: The Viking Age in Finland", lk 155–168. *Studia Fennica Historica* 18. Helsinki. Lk 159, 163, 165
7. Valter Lang (2018). Läänemeresoome tulemised. *Muinasaja teadus 28*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 245–247
8. Viitso 2008, lk 13–14
9. Petri Kallio (2016). Historical Phonology from Proto-Finnic to Proto-Livonian (https://www.academia.edu/28480776/Historical_Phonology_from_Proto-Finnic_to_Proto-Livonian). Kogumikus: Valts Ernštreits ja Karl Pajusalu (toimetajad), "Studies on Livonian II", lk 39–65. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 7 - 1. Tartu. Lk 61
10. Lang 2018, lk 248

Kirjandus

- Tooke, William (1799). *View of the Russian Empire During the Reign of Catharine the Second, and to the Close of the Present Century.* (http://books.google.com/books?id=wBIbAAAAYAAJ&printsec=titlepage#PPA523,M1). London: T. N. Longman, O. Rees, and J. Debrett. lk lk 523–527.

- Tiit-Rein Viitso, Valts Ernštreits. Liivi-eesti-läti sõnaraamat (http://www.murre.ut.ee/liivi/). 2012 ISBN 9789984815763

Välislingid

Liivi Vikipeedia projekt
Vikiinkubaatoris

- Liivi keele ja kultuuri portaal Livones.lv (http://www.livones.lv/)
- Läti-liivi-inglise väljendite sõnaraamat liivi keele tähestiku, hääldusе ja lühikese grammatikaülevaatega (http://www.eraksti.lv/fetchbook.php?urlkey=1312742) (*pdf*)
- Virtual Livonia (http://web.archive.org/20050129100517/homepage.mac.com/uldis/livonia/livonia.html)
- Karl Pajusalu. Jäljed Liivimaa liivi keelest (http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/jaeljed-liivimaa-liivi-keelest/). Sirp, 27.09.2010.
- Valts Ernštreits. Liivi kirjakeele kujunemine, 1863. aastast kuni aastani 1982 (http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/15898), väitekiri (http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15898/ernstreits_valts.pdf?sequence=5&isAllowed=y).
- Tuuli Tuisk. Oma kirjakeele tegid ikka liivlased ise (http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/oma-kirjakeele-tegid-ikka-liivlased-ise/) Sirp, 14. jaanuar 2011
- Christopher Moseley. Liivi keel – Euroopa ohustatuim? (http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varia/liivi-keel-euroopa-ohustatuim/) Sirp, 16.03.2012

v · r (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Mall:Uurali_keeled&action=edit) **Uurali keeled ja murded**

ugri keeled	handi keel • mansi keel • ungari keel
permi keeled	komi keel (permikomi keel, jazva murre) • udmurdi keel (bessermani murre)
mari keeled	niidumari keel • mäemari keel (loodemari murre)
mordva keeled	ersa keel • mokša keel
saami keeled	Akkala saami keel † • Inari saami keel • Kemi saami keel † • Kildini saami keel • koltasaami keel • turjasaami keel • Lule saami keel • lõunasaami keel • Pite saami keel • põhjasaami keel • Ume saami keel
läänemeresoome keeled	eesti keel (mulgi keel, setu keel, tartu keel, võru keel) • isuri keel • karjala keel (livviko ehk Aunuse karjala keel, lüüdi keel) • liivi keel • soome keel (kveeni keel, meä keel) • vadja keel (kreevini keel) • vepsa keel
samojeedi keeled	neenetsi keel (tundraneenetsi keel • metsaneenetsi keel) • eenetsi keel • nganassaani keel • sölkupi keel • kamassi keel † • matori keel † (koibali keel †) • juratsi keel †
kindla klassifikatsioonita keeled	meštšera keel † • muromi keel † • merja keel † • tšuudi keel † •

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Liivi_keel&oldid=5633209"

Selle lehekülje viimane muutmine: 23:10, 16. mai 2020.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.